

מארץ ישראל לעם ישראל ? הגרעינים התורניים כמסמנים מפנה בציונות הדתית

מטי דומברובסקי

מאז שנות השבעים נראה לכאורה כי הולכת וגוברת בציונות הדתית מגמה של התרכזות בפעילות למען שלמות הארץ. מגמה זו מושפעת מהתפתחותם של חוגים הידועים בשם חרד"לים – חרדים לאומיים – המשלבים רמת הקפדה דתית גבוהה עם תפיסה לאומית רדיקאלית. אף כי לדעת מהחוקרים מספרם הממשי של חוגים אלו אינו גבוה,¹ השפעתם על החברה הציונית-דתית גבוהה ביותר בעיקר משום שייצוגם בולט במערכת החינוך.²

הגרעינים התורניים שהתפתחו החל משנות התשעים של המאה הקודמת מסמנים בפעילותם שינוי במגמה זו. קבוצות אלו של משפחות תורניות-לאומיות המתיישבות באזורי מצוקה חברתיים או באזורים חילוניים במרכז הארץ, מרכזות את מאמציהן בתיקון מה שנראה בעיניהן כמגבלות תרבותיות ורוחניות של החברה הישראלית. למעט גרעינים בודדים מצויים כמעט כל הגרעינים בתוך תחומי הקו הירוק, ובפעילותם החברתית והחינוכית הענפה לא נכלל נושא המאבק על שלמות הארץ.

יש הרואים בגרעינים התורניים חזרה לציונות הדתית ה"ישנה", זו של טרום תקופת שלמות הארץ, אשר ראתה את עצמה כחלק בלתי נפרד מהתנועה הלאומית

1 ראו בין השאר: א' כהן, "הכפה הסרוגה ומה שמאחריה: ריבוי זהויות בציונות הדתית", אקדמות טו (תשס"ה), עמ' 9–30; הנ"ל, "הציונות הדתית, ההתנתקות והשבר – לאן?", אקדמות טז (תשס"ה), עמ' 23–29; א' כהן וס' כהן, "מה אתם רוצים מהציונות הדתית", הארץ 29.11.2005.

2 א' דון-יחיא, "הספר והסיף: הישיבות הלאומיות ורדיקליזם פוליטי בישראל", בתוך: א' שגיב וד' שורץ (עורכים), מאה שנות ציונות דתית, ג, רמת-גן תשס"ג, עמ' 187–228.

המתחדשת ועסקה בהתיישבות, בחינוך ובקליטת עלייה. מאמר זה יראה כי פעולותיה של הציונות הדתית לדורותיה משקפות אמנם מגמת מעורבות בחברה ובמדינה, אך בעת ובעונה אחת גם מגמת היבדלות מן החוגים שאינם שומרי תורה ומצוות מתוך רצון והכרח להגן על אורח חייהם של חברי המחנה הציוני-דתי. מגמת ההיבדלות של הציונות הדתית באה לידי ביטוי בפרקטיקה שנוקטה על ידי חברה זו בתחומי חינוך, התיישבות וחברה. מעורבותם של הגרעינים התורניים בחברה הלאומית שונה הן ממעורבותם של אבותיהם, ראשוני הציונות הדתית, הן ממעורבותם של חבריהם, אנשי החוגים החרדים-לאומיים המרכזים מאמציהם בנושא הטריטוריאלי.

עמידה על מקורות צמיחתם של הגרעינים התורניים, אופי פעילותם ומערכת היחסים בינם ובין הציבור החרדי-לאומי המיישם את הרעיון הטריטוריאלי, תראה כי תופעה זו היא ביטוי לתהליכי עומק בציונות הדתית של הסתייגות מהתרכזות בנושא הטריטוריאלי והגברת המעורבות בחברה הישראלית.

המחקר

מאמר זה מבוסס על מחקר רחב יותר אשר תיעד וסיפר את סיפורם של הגרעינים התורניים.³ המחקר הרחב שילב שיטות מתחום המחקר ההיסטורי-חברתי והמחקר האיכותני, ונעזר במקורות כתובים, שאלונים וראיונות. עיקרו של המחקר היה איכותני עקב עיסוקו בתהליכים חברתיים ובהלכי רוח אשר אינם ניתנים לכימות, למדידה ולניתוח סטטיסטי. המאמר מתייחס בחלקו לצד התאורטי של המחקר ובחלקו מבוסס על ראיונות ושיחות עם חברי גרעינים ומנהליהם.

הציונות הדתית בין מעורבות להתבדלות

הציונות הדתית התאפיינה מראשיתה במתח דיאלקטי בין השאיפה למעורבות במציאות הלאומית ובין נטייה להסתגרות כדי לשמור על האינטגרליות של עולם הערכים הדתי. מתח זה בא לידי ביטוי בהקמת "מובלעות דתיות" בתחומים שונים כדי להגן על אורח החיים של חברי המחנה הציוני-דתי, יחד עם שיתוף

3 מ' דומברובסקי, מהסתגרות למעורבות? תופעת הגרעינים התורניים כביטוי לתמורות בתפיסה החברתית והתרבותית של הציונות הדתית, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן-2010.

פעולה מעשי ומוצאה עם הציבור החילוני למען בניין הארץ. כך בנושא ההתיישבות ניכרה הזדהות מלאה של אנשי הציונות הדתית עם ערכי החברה בתקופתם. החלוצים הדתיים אשר הקימו את תנועת הקיבוץ הדתי (1935) ראו, כמו חבריהם מהתנועה הקיבוצית בארץ ישראל, בצורת התיישבות זאת דרך חיים להגשמת תפיסת עולמם הסוציאליסטית ואמצעי למילוי משימות ציוניות של בניין הארץ, במסגרת שתאפשר להם לשמור על מצוות הדת היהודית. אולם למרות הקרבה האידאולוגית בין הקיבוצים הדתיים ובין אלו החילוניים, ולמרות שיתוף הפעולה ההדוק ביניהם, גובשה בקיבוץ הדתי מדיניות התיישבות גושית והימנעות מהקמת קיבוץ דתי בודד בתוך רצף של קיבוצים חילוניים. יוסי כץ מונה כגורם הראשון בחשיבותו לגיבוש מדיניות זו את השאיפה ל"מניעת השפעת הסביבה החילונית על הקיבוצים הדתיים".⁴ מדיניות זאת של התבדלות על ידי הקמת גושים נפרדים הופעלה גם בהקמת המושבים של הפועל המזרחי ואף בהתיישבות העירונית, שם פעלה תנועת הפועל המזרחי להקמת שכונות מגורים ייעודיות לחבריה.⁵ ההתיישבות המאסיבית של הציונות הדתית בשטחי יהודה ושומרון, החל משנות השבעים, מציינת את החרפת המגמה של הקמת מובלעות דתיות בתחום ההתיישבות.

גישה זו של הקמת מובלעות ציוניות דתיות, אשר מקבלות לרוב את ערכי החברה הכללית, אך נוקטות בפרקטיקה של התבדלות, ניכרת גם בתחום ההגנה והביטחון. מרדכי פרידמן מתאר את הבעייתיות החריפה שבה היו נתונים הצעירים הדתיים שביקשו לשרת בהגנה או בפלמ"ח. בעייתיות זו נבעה מן המתח שבין הפנמת ערכי החברה הכללית בדבר החובה לשרת את ביטחון העם והארץ ובין הקושי לשמור על אורח חיים דתי במסגרות אלו. בסופו של דבר הוקמו יחידות דתיות נפרדות בהגנה ובפלמ"ח. יחידות אלו הוקמו לא מתוך גישה

4 "כץ, "הקיבוץ הדתי ועקרונותיו ההתיישבותיים: 1935–1948", בתוך: א' שגיא וד' שוורץ (עורכים), מאה שנות ציונות דתית, ב: היבטים היסטוריים, רמת-גן תשס"ג, עמ' 173.

5 "כץ, "הפועל המזרחי וההתיישבות העירונית הדתית", בתוך: א' דון-יחיא (עורך), בין מסורת לחידוש: מחקרים ביהדות, ציונות ומדינת ישראל, ספר זיכרון ליהושע קניאל, רמת-גן תשס"ה, עמ' 177–198.

אידאולוגית שונה, אלא בעיקר למען יצירת תנאים מינימליים לשמירת המסורת עבור המתנדבים הדתיים.⁶

גם מסלול השירות של ישיבות ההסדר, המשלב לימודים תורניים גבוהים ושירות צבאי מקוצר במסגרת דתית, גובש מתוך הפנמת הערך של חובת השירות הצבאי.⁷ יחד עם זאת, הקמתה של מסגרת מיוחדת לבני ישיבות נבעה, בין שאר הגורמים, גם מרצון לשמור על האינטגרליות הדתית של המשרתים.⁸ המתח הדיאלקטי שבין הרצון להיות חלק מן החברה המתחדשת ובין הצורך לשמור על שלמות ערכי הדת ניכר במיוחד בפעולותיה של הציונות הדתית בתחום החינוך. למרות שאיפותיה להשפיע על הצביון התרבותי של החברה כולה, הפנתה הציונות הדתית את מאמציה החינוכיים אל פנים המחנה בלבד. ביטוי לכך ניתן לדוגמה בהחלטות הוועידה השביעית של הפועל המזרחי (תרצ"ה). תחת הפרק "פעולה רוחנית-תרבותית" מופיעות החלטות על פעילות כזו בתוך התנועה בלבד: "הוועידה מחליטה על פעולה תרבותית מאומצת להעמקת ההכרה הדתית במחנה".⁹

מגמת ההתבדלות בחינוך באה לידי ביטוי בהקמתה של מערכת חינוך נפרדת: תחילה "זרם המזרחי" (1920)¹⁰ ולאחר מכן החינוך הממלכתי-דתי (1953).¹¹

6 מ' פרידמן, היחידות הדתיות בהגנה ובפלמ"ח, רמת-גן תשס"ה; הנ"ל, "היחידות הדתיות בהגנה" – הקמתן ופירוקן", בתוך: מאה שנות ציונות דתית (לעיל הערה 4), עמ' 319–338.

7 על ישיבות ההסדר, ראו א' ליכטנשטיין, "זאת תורת ההסדר", תחומין ז (תשמ"ו) עמ' 314–329; א' רוסמן-סטולמן, צבא ודת כמערכות תובעניות: צה"ל והציונות הדתית, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשס"ו.

8 יש להעיר כאן כי הרב ליכטנשטיין מעמיד את מטרת ה"חממה הדתית" כמשנית בלבד, וכי לדעתו ה"הסדר" נועד בעיקרו "למשוך ולפתח בני תורה בעלי רצון עז ומקיף להיות תלמידי חכמים, אך המרגישים בו-זמנית חייבים – מוסרית והלכתית – לעזור להגן על עמם ומולדתם" (ליכטנשטיין, עמ' 314). גם הרב עמיטל, שרואה את עצמו כאחד מהוגי רעיון ההסדר, יוצא בחריפות נגד תפיסת המסלול כמגן על אורח החיים הדתי ורואה את מטרתו העיקרית בהקמת שכבה אליטיסטית של תלמידי חכמים בציונות הדתית. ראו י' עמיטל, רעיון ישיבות ההסדר והגשמתו: סיכום שיחת הרב בבוקר יום ו', עש"ק פרשת חוקת תש"ס, אתר ישיבת הר עציון <http://www.etzion.org.il/yeshiva/about.html>, תאריך גישה: 1.1.2007.

9 י' אבנרי (עורך), הוועידה השביעית של הפועל המזרחי בארץ ישראל תרצ"ה/1935, רמת-גן 1988, עמ' 175.

10 הגדרה רשמית של זרם המזרחי התקבלה רק ב-1929 עם ניסוחה מחדש של חוקת החינוך, אולם בפועל מציינת ועידת לונדון (1920) את התחלת שיטת הזרמים בחינוך העברי בארץ

השאפה להתבדלות חינוכית התבטאה במיוחד במאבק הפוליטי החריף שניהלה מפלגת המזרחי (הפועל המזרחי) בשנים הראשונות לקיום המדינה בנושא מעמדו של החינוך הדתי-ציוני. פעילי הציונות הדתית שללו בתחילה את תכניתו של בן גוריון להמיר את שיטת הזרמים, שהבטיחה את האוטונומיה של זרם המזרחי, במערכת של חינוך ממלכתי. רק לאחר שהוסכם להעניק לחינוך הדתי הציוני מעמד אוטונומי במסגרת החינוך ניאוחו אנשי המזרחי לתמוך בחוק חינוך ממלכתי (אוגוסט 1953).¹²

הנטייה להתבדלות, ובעקבותיה מיעוט פעילות בחברה הכללית, באה לידי ביטוי גם במיעוט פעולותיה של הציונות הדתית בקרב העולים בערי הפיתוח, אם כי בכך לא היה המחנה הציוני-דתי שונה משאר המגזרים באוכלוסייה המבוססת עד שנות השבעים של המאה הקודמת. פעילותה של אוכלוסייה זו הצטמצמה בעיקר לפעילות של התנדבות חיצונית, ולא כללה כמעט יזמות של התיישבות ומעורבות עמוקה בחיי התושבים.¹³ אף שהציונות הדתית לא הייתה חריגה בחוסר התייחסותה לנושאים חברתיים, תגובת הנגד האלקטורלית של אוכלוסיית הפריפריה, שנטשה את תמיכתה במפלגה הדתית-לאומית, פגעה בציונות הדתית פגיעה קשה במיוחד, שכן יחד עם נטישת תומכיה היא גם איבדה שליטה במעוזים המסורתיים שלה, ובהם משרדי הדתות והפנים והרבנות הראשית.

החוגים האמוניים – חרד"ל

תהליכי ההתבדלות של הציונות הדתית הועצמו עם התפתחותם של החוגים האמוניים, שראשיתם בתלמידי הרב צבי יהודה קוק בשנות השבעים. חוגים אלו, הידועים גם כ"חוגי מרכז", "חוגים תורניים" או "חרד"ל" – חרדים לאומיים,

ישראל. ראו רחל אלבוים-דרור, החינוך העברי בארץ ישראל, ב, ירושלים תש"ן, עמ' 306–307.

11 ראוי לציין שהנטייה ה"בדלנית" בחינוך לא הייתה מיוחדת לחינוך הדתי או החרדי דווקא, והיא באה לידי ביטוי גם בגישתם של רבים בתנועת העבודה, כפי שמלמד קיומו של זרם העובדים בחינוך.

12 ע' סלע, החינוך הדתי: זרמים, מגמות, השפעות ומאבקים, עבודת מוסמך, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשמ"ז, עמ' 5–12; "שורצולד, החינוך הממלכתי-דתי: מציאות ומחקר, רמת-גן תש"ן, עמ' 18–19.

13 ראו בהקשר זה את קריאתו של צבי צמרת לאנשי הקיבוצים להפסיק לעסוק בהתנדבות חיצונית: צ' צמרת, "עצה לידידים: חידלו להתנדב!", שדמות – במה לתנועה הקיבוצית עג (תש"ס), עמ' 11–15.

העצימו את מחויבותם לחברה ולמדינה מתוך המשמעות המקודשת שהם מייחסים לתחייה הלאומית, ברוחו של הראי"ה קוק ובפרשנותו של בנו, הרצי"ה קוק. יחד עם זאת, מעמידים חוגים אלו את התורה ואת הדת במרכז חייהם ומתרכזים בעשייה חינוכית פנימית כדי לבנות חברה המגשימה אידאלים לאומיים ודתיים. בנייתה של חברה כזו, המוגדרת בספרות המחקר כ"מובלעת תרבותית", כרוכה במידה רבה בהיבדלות מן החברה הישראלית הכללית על מגבלותיה הרוחניות והתרבותיות.¹⁴

ברוח דבריו של הרצי"ה קוק רואים החוגים האמוניים באחיזה הטריטוריאלית בחבלי ארץ שנכבשו במלחמת ששת הימים גם אחיזה רוחנית בארץ ישראל, שכן "מדינת ישראל היא עניין אלוקי [...] ולא רק שאין נסיגות מקילומטרים של ארץ ישראל, חלילה, אלא להפך, נוסף כיבושים ושחרורים, ולא פחות מזה במובן הרוחני".¹⁵ כבעלי תפיסה לאומית רדיקלית אין חוגים אלו מסתפקים בפעילות פוליטית למען אחיזה זו, אלא מתיישבים בפועל במחוזות עצמם. התיישבות זו נובעת בעיקרה מתוך תפיסה שהניצחון במלחמה זו והשיבה למחוזות אבות הם המשך תהליך הגאולה שהחל עם ההתעוררות הציונית והשיבה לארץ, אך בד בבד היא מאפשרת להם לקיים את אורחות חייהם המיוחדים ביישובים הומוגניים.¹⁶

השפעת המודל האמוני באה לידי ביטוי בתחומים רבים בחברה הציונית-דתית וביניהם תחום ההחמרה הדתית, בדלנות תרבותית והעצמת השיח בנושא ה"גאולה".¹⁷ לענייננו נציין בעיקר את השפעתו של מודל זה בתחום הפוליטי-חברתי של רעיון שלמות הארץ. נציגו הפוליטיים של הציבור הציוני-דתי מאז תחילת שנות השבעים – המפד"ל, האיחוד הלאומי והבית היהודי נוקטים עמדה ימנית חד-משמעית בנושאי חוץ וביטחון. גם אם אין העמדות הפוליטיות של הציבור הציוני-דתי בנויות על אותה תפיסת עולם של החוגים התורניים שבתוכו,

14 ראו ע' סיון, "תרבות המובלעת", אלפיים 4 (1991), עמ' 45–99; Aran, G., Jewish Zionist Fundamentalism; the Bloc of the Faithful in Israel (Gush Emunim), in M. E. Marty & R. S. Appleby (eds.), *Fundamentalisms Observed*, Chicago 1994, pp. 265–344.

15 רצי"ה קוק, "ברמסון (עורך), במערכה הציבורית: קטעי ראיונות ומאמרים מתוך פגישות עיתונאים עם רבנו, ירושלים תשמ"ו, עמ' קיב.

16 ראו דון-יחיא, הספר והסיף (לעיל הערה 2), עמ' 198–199; א' רביצקי, הקץ המגולה ומדינת היהודים: משיחות, ציונות ורדיקליזם דתי בישראל, תל-אביב תשנ"ג עמ' 111–200.

17 ראו דון-יחיא, שם, שם.

אין ספק כי חוגים אלו תרמו תרומה משמעותית לתזוזה ימינה של הציבור הציוני-דתי. על פי ממצאיהם של פרס ובן-רפאל, אחוז אחד מן הדתיים מתייגים את עצמם כבעלי השקפה ימנית בנושאי חוץ וביטחון לעומת תשעה עשר אחוז מן החילוניים.¹⁸ לפי מחקרם קיים "קשר מובהק בין דתיות להשקפה ימנית. ככל שאדם דתי יותר כך הוא נוטה יותר לימין ופחות לשמאל".¹⁹

הגרעינים התורניים

דווקא מתוך החוגים המייצגים מגמה של נבדלות בציונות הדתית צמחו קבוצות אשר שמו להן למטרה לעסוק בפעילויות חברתיות שונות, בעיקר חינוכיות, המופנות כלפי החברה הישראלית כולה. אחד הביטויים הבולטים של ניסיונות מעורבות אלו בחברה הם הגרעינים התורניים שראשיתם בסוף שנות השבעים של המאה הקודמת, וצמיחתם המשמעותית הייתה בשנות התשעים. המושג "גרעינים תורניים" מתייחס לקבוצות של משפחות צעירות המגדירות את עצמן "תורניות" ו"לאומיות" כאחת, המתישבות התיישבות של קבע ביישוב כדי לתרום ליישוב ולחזק אותו מבחינה חברתית ומבחינה דתית.²⁰ ראשיתם של גרעינים אלו היא בכולל "מר"ץ" שהוקם במבשרת ירושלים בשנת 1974 כפרויקט חינוכי שמטרתו לשלוח גרעינים של בוגרי ישיבות לערים ולעיירות ברחבי הארץ, כדי שיתיישבו בהם התיישבות של קבע וישתלבו במערכת החינוך המקומית כמורים. ניתן לראות בקבוצות בוגרי כולל "מר"ץ שהגיעו ליישובים כמו קריית שמונה, עכו ואילת את ניצניה הראשונים של תופעת הגרעינים התורניים. השימוש

18 על המושגים 'שמאל' ו'ימין' בחברה הישראלית כמתייחסים לנושאי חוץ וביטחון, ראו י' פרס וא' יוכטמן-יער, בין הסכמה למחלוקת, דמוקרטיה ושלוש בתודעה הישראלית, ירושלים 1998; A. Arian & M. Shamir, The Primarily Political Function of the Left-Right Continuum, in E. Krausz & D. Glanz (eds.), *Politics and Society in Israel*, New Brunswick, N. J. 1985, pp. 156-175.

19 י' פרס וא' בן-רפאל, קירבה ומריבה: שטחים בחברה הישראלית, תל-אביב 2006, עמ' 227. תזוזה זו ימינה מוצגת גם במחקרו של חנן מוזס ועל פיו 80% מהציונים הדתיים מגדירים עצמם כממוקמים בימין הפוליטי, ראו: ח' מוזס, מציונות דתית לדתיות פוסט מודרנית: מגמות ותהליכים בציונות מאז רצח רבין, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשס"ט. לניתוח של תהליכי התזוזה ימינה בציבור הציוני-דתי בצד מאמציו של ציבור זה להיעשות לגורם משפיע בנושאים מדיניים, ראו א' דון-יחיא, דתיות ועדתיות בפוליטיקה הישראלית: המפלגות הדתיות והבחירות לכנסת ה-12, מדינה ממשל ויחסים בינלאומיים 32 (1990), עמ' 11-54, ובעיקר עמ' 19-21.

20 <http://www.moriya.org.il>

במונח "גרעינים תורניים" נעשה מקובל באמצע שנות התשעים עם הקמתם של ארגוני גג ("קרן מורשת" ו"שעלי תורה") שפעלו באופן אינטנסיבי להאצת התיישבותן של משפחות דתיות בצורה מאורגנת בערים ובעיירות פיתוח. כיום קיימים כמה עשרות גרעינים הפזורים בכל רחבי הארץ, רובם ככולם בתוך תחומי הקו הירוק.

הגרעינים התורניים מזוהים עם החוגים האמוניים, לא רק על פי הגדרתם העצמית כ"תורניים", אלא גם על פי מנהיגיהם הרוחניים המשתייכים לחוגים אלו, על פי אורחות חייהם ועל פי היחס המרכזי שהם מייחסים ללימוד תורה. ניכר כי התפיסה ה"אמונית" של מיזוג בין דת ולאומיות, בין מטרות חברתיות ומטרות דתיות, עומדת בבסיס השקפת עולמם של הגרעינים. כמו החוגים האמוניים כך גם חברי הגרעינים התורניים רואים את עצמם משתתפים בתהליך הגאולה של עם ישראל. תיקונה החינוכי והחברתי של החברה בישראל, ובמיוחד קירובה אל תורת ישראל, הוא שיביא, על פי השקפת הגרעינים, את השלמת תהליך הגאולה שהחל עם חזרת העם לארצו.

אולם, שלא כמו חבריהם תלמידי הישיבות והקרובים אליהם, אין חברי הגרעינים התורניים מסתפקים בהפניית מאמצים חינוכיים כלפי פנים והקמת "חברת מופת", אלא פועלים לתקן באופן אקטיבי את מה שנראה בעיניהם כמגבלות רוחניות ותרבותיות של החברה. בעשותם כך, אין הם מסתפקים, כמו אנשי הציונות הדתית ה"היסטורית", בפעולות חיצוניות, אלא נוקטים פעילות משמעותית למען אוכלוסיית היעד תוך מעורבות עמוקה בחייה. תופעת הגרעינים התורניים מציינת מפנה משמעותי בהתנהלותה של הציונות הדתית: לא עוד פעילות חברתית מרחוק של עזרה לשכבות החלשות, אלא התיישבות בתוכן; לא עוד הפניית מאמצים חינוכיים לתוך המחנה, אלא ניסיון להשפיע השפעה חינוכית ודתית על אוכלוסייה השונה באורחות חייה ובהשקפת עולמה; לא עוד הקמת מובלעות דתיות עם חומות הגנה סביבן, אלא התחככות יום-יומית עם אוכלוסייה שונה בתרבותה ובאורחות חייה.

ניתן להצביע על סיבות שונות להתפתחות תופעת הגרעינים התורניים, אך במסגרת דיון זה נציין רק כי הגרעינים התורניים מהווים, יחד עם מפעלים חברתיים-תרבותיים נוספים של הציונות הדתית, תגובת נגד למגמת ההסתגרות של חברה זו. הדחף המרכזי לתגובת-נגד זו היה האכזבות הפוליטיות שידעה הציונות הדתית החל משנות השמונים של המאה הקודמת, עם הנסיגה מסיני ותהליך אוסלו, ושיאן היה בהתנתקות מגוש קטיף ב-2005. כל אלו הובילו

מנהיגים בתוך החברה הציונית-דתית להצביע על הכורח לצאת מתוך הסגירות החברתית, "להתנחל בלבבות" ולהסיט את הדגש מהמאבק על ארץ ישראל למאבק על דמות החברה הישראלית.²¹

השאיפה להשפעה על החברה הישראלית והפעילות הנעשית לשם כך באות לידי ביטוי באופנים שונים המבדילים גרעין תורני אחד ממשנהו. אך עם כל הייחודיות של כל גרעין וגרעין ניתן להבחין בשני מודלים בסיסיים של גרעינים תורניים על פי אופי המקום שבו התיישבו ועל פי סוג הפעילות העיקרית שלהם. למודל הראשון ניתן לשייך את הגרעינים המתיישבים בעיירות פיתוח ובשכונות מצוקה. מודל זה יכונה "חברתי", שכן עיקר פעילותו מתמקדת בקידומו החברתי של היישוב. גרעינים מסוג זה נמצאים בין השאר בבית שמש, באופקים, בבאר שבע, בנתיבות ובשדרות. הם פועלים לקידומו החינוכי והתרבותי של היישוב על ידי מעורבות במוסדות החינוך הקיימים והקמת מוסדות חינוך חדשים כמו גני ילדים, ישיבות תיכוניות ואולפנות לבנות. מוסדות כאלה הוקמו למשל על ידי הגרעינים בלוד, בשדרות ובבית שמש. הם פועלים גם בתחום הרווחה למען משפחות במצוקה ולמען ילדים בסיכון. באופקים מפעיל הגרעין מועדוניות לילדים בסיכון, מועדון לילדים עם צרכים מיוחדים ומרכז חלוקת אוכל וביגוד למשפחות במצוקה.

לעומת המודל החברתי ניצב המודל ה"דתי" הכולל גרעינים המתיישבים ביישובים חזקים במרכז הארץ ופועלים בעיקר לקירוב האוכלוסייה החילונית אל המורשת היהודית. מודל זה נוצר בשלב השני של התפתחות הגרעינים, והוא הולך ותופס תאוצה בשנים האחרונות. גרעינים השייכים באופן מובהק למודל זה הם הגרעינים בהרצליה, ברמת גן, ברמת השרון, ברמת אביב והגרעין במרכז תל אביב ("מעלה אליהו"). פעילותם נחלקת לפעילות חינוכית כללית, הכוללת פרויקטים בבתי הספר החילוניים ואירועים לקהל הרחב, ולפעילות במישור הבין-אישי אשר בה מנסים חברי הגרעין לפתח יחסי קרבה אישיים עם הציבור החילוני על ידי פעולות, כמו הזמנה לסוכה, לסעודות שבת ולהדלקת נר חנוכה.²²

חשוב לציין כי למרות החלוקה למודלים השונים ולמרות הגיוון הרב באופיים של הגרעינים, מקיימים כל הגרעינים זיקה ברורה לחוגים האמוניים. זיקה זו

21 ראו למשל י' בן-נון, "לא הצלחנו להתנחל בלבבות", נקודה 158 (1992), עמ' 30-31.
22 לסקירת התפתחותם של הגרעינים התורניים וחלוקתם למודלים שונים, ראו דומברובסקי, תופעת הגרעינים התורניים (לעיל הערה 3), עמ' 75-150.

מתבטאת, ראשית כול, באורחות חייהם של חברי הגרעינים המשקפים רמה גבוהה של הקפדה דתית; ואף שרמת ההקפדה משתנה מגרעין לגרעין, נמצא כי בכל מקום, גם כאשר הגרעין איננו בעל מטרות דתיות מוצהרות, רמתו הדתית גבוהה מזו של החברה הדתית-לאומית המקומית. נוסף על כך, ניכר כי התפיסה האמונית של מיוזג בין דת ולאומיות, בין מטרות חברתיות ומטרות דתיות, עומדת בבסיס השקפת עולמם של הגרעינים. תפיסה זו בולטת במיוחד בגרעינים מן המודל ה"דתי" שבהם מושם דגש על נושא הגאולה על פי התפיסה האמונית, אך היא קיימת גם בגרעינים החברתיים השותפים אף הם לאמונה, כי בכוח התורה ניתן להתגבר על בעיות חברתיות ולהביא בכך לקירוב הגאולה. גם בגרעין כמו זה באופקים, אשר מיעט לקיים פעולות תורניות ושמנהליו ניסו לבדל את עצמם מן החוגים האמוניים, התקיים יום עיון לנשים בנושא חינוך שנקרא: "חינוך וצמיחה בדור של גאולה".²³

הגרעינים התורניים וההתיישבות ביש"ע

השקפת העולם האמונית מאפיינת הן את רוב הקהילות ביש"ע הן את רוב חברי הגרעינים התורניים, ויוצרת בכך קרבה רעיונית בין שני סוגי קהילות אלו.²⁴ נמצא כי יש גם הרבה מן המשותף בין אורחות החיים של הקהילות ביש"ע ובין אלו של קהילות הגרעינים. ביטוי לכך ניתן בסגנון הלבוש, בגודל המשפחות, בצורות הבילוי וביחס לסמכות תורנית בשני סוגי הקהילות. גם האווירה הקהילתית בתוך הגרעינים, העזרה ההדדית והפעילויות המשותפות, דומות דמיון רב למצוי ביישובים ביש"ע.

הדמיון בין מפעל הגרעינים למפעל ההתנחלויות מתחזק גם לאור העובדה שחלק מן הפעילים המרכזיים בנושא הגרעינים התורניים היו פעילים גם במפעל ההתנחלויות ביש"ע, כמו יעקב כ"ץ (כצלה) מבית-אל ונתן נתנזון משילה שהקימו את "קרן מורשת", אחד הארגונים הראשונים בתחום הגרעינים (1997–2005). שיטות הפעולה שננקטו על ידי אותם פעילים, שבהן קצב התיישבות הוא מהיר והפריסה היא ארצית, היו למעשה חיקוי של מודל ההתיישבות ביש"ע, כמו

23 הדברים מתייחסים לשנים 2008–2009.

24 על תפיסת העולם של המתנחלים, ראו ג' ארן, מציונות דתית לדת ציונית: שורשי גוש-אמונים ותרבותו, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, 1987. לניסיון של מבט כולל על סיפור ההתנחלויות, ראו ע' אלדר וע' זרטל, אדוני הארץ: המתנחלים ומדינת ישראל 1967–2004, אור יהודה תשס"ה.

שהעיד על כך, שי תובל, שהיה המנכ"ל הראשון של קרן מורשת: "קרן מורשת ראתה לעצמה כמודל את ההתיישבות ביש"ע. משהו שפורץ קדימה".²⁵

ההקבלה בין מפעל הגרעינים התורניים למפעל ההתנחלות באה לידי ביטוי גם בשיח הפנימי של חברי הגרעינים. ביטויים הקשורים לנושא ההתנחלות צצים בעיקר בהקשר לגרעינים בערים מעורבות, אשר בעצם הישיבה בהן רואים חברי הגרעינים מטרה לאומית הזזה למטרת ההתנחלויות. כך רואה ש"ג מחיפה את הגרעין שלו כ"התנחלות" המונעת השתלטות ערבים על העיר,²⁶ וישי מעכו מצהיר: "אנו באים לכאן עם אותה הרוח שהביאה את האנשים ליש"ע".²⁷

הקהילות ביש"ע משמשות מודל חיקוי לגרעינים רבים, כמו שכותב אורן, מנהל גרעין בהקמה, בתשובה לשאלה שנשאל בנושא: "המדדים להצלחת גרעין הם: יצירת חברויות אמת וקהילה משותפת הדומה באופייה לקהילות ביש"ע".²⁸

הגרעינים רואים את עצמם כממשיכים את המפעל החלוצי של ההתנחלות, בעיקר מבחינת ההקרבה הנדרשת מהם. כדי להדגיש את עצמת ההקרבה משווים חברי הגרעינים את עצמם למתנחלים. חבר גרעין תורני בעיר מבוססת במרכז הארץ טוען כי "לגור פה דרושה מסירות נפש כמו שהייתה בזמנו למתנחלים ביש"ע. שם היו סיכונים ביטחוניים. פה יש סיכונים חינוכיים שאתה צריך להתמודד איתם. איפה ילמד הילד שלך. מי יהיו החברים שלו".²⁹

גם הביקורת הנמתחת על הגרעינים התורניים מאשימה אותם בהידמות יתר להתנחלויות. כך טוען כותב בשם איציק דהן מעל דפי ירחון המתנחלים "נקודה", כי הקמת הגרעינים וצורת פעולתם, הן בערים החילוניות הן בעיירות הפיתוח, נעשות מתוך יוהרה של "כיבוש והתנחלות", וכי על ראשי הציבור הדתי-לאומי "לקחת בחשבון כי 'העם' אינו עוד גבעה בתולה מוכנה לכיבוש", וטוב יעשו, על כן, אם יפעלו ביתר צניעות.³⁰

זאת ועוד, גם חששותיהם של התושבים בערים המרכזיות מפני הגרעינים התורניים נובעים בעיקר מזיהויים עם ציבור המתנחלים ביש"ע. בפורום רמת השרון באינטרנט הופיעו התבטאויות חריפות נגד הגרעין: "הביאו לכאן גרעין

25 ש' תובל, ריאיון, 27.3.2008.

26 ש"ג, ריאיון, 13.5.2008.

27 נ' שרגאי, "עוברים מהתנחלות בגבעות להתנחלות בלבכות", הארץ, 2.12.2001.

28 אורן, שאלון למנהל גרעין תורני, 16.4.2008.

29 נ"ס 18.12.2007.

30 י' דהן, "כרחוק מזרח ממערב", נקודה 265 (2003), עמ' 21-22.

של עשרות משפחות מההתנחלויות, "מביאים לכאן נוער גבעות", "עזבו אותנו בשקט, חזרו להתנחל".³¹ באופן דומה נשמעים דברים כנגד הגרעין התורני ביפו: "זה כשנתיים פועלים נציגי הציונות הדתית באופן אינטנסיבי לחיזוק היישוב היהודי ביפו, ותושבי ההתנחלויות, כמו דתיים המתגוררים בתחומי הקו הירוק, נוהרים אליה כאילו מדובר במאחז שזה עתה הוקם".³²

חלק גדול מחברי הגרעינים ומנהליהם אכן קשורים באופן ישיר להתנחלויות ביש"ע. בכל גרעין ניתן למצוא מספר חברים שגדלו באחד מיישובי יש"ע או משפחות שהתגוררו ביישוב כזה לפני שהגיעו לגרעין. בתיאור העצמי של הגרעין התורני ברמת אביב אומרים חברי הגרעין כי הם גדלו בשכונה זו, ואחר כך חיפשו את דרכם "בהתיישבות החלוצית ביהודה ושומרון ומזרח ירושלים". כעת, "בלב חצוי אך בהכרה ברורה", החליטו "לעזוב את ההר, את הבתים ... בגוש עציון, בהרי השומרון ובלב ירושלים בעיר דוד" ולחבור אל אחיהם בשפלת החוף "מתוך אמונה בעם ישראל".³³ יישובי יש"ע משמשים מאגר לחברים פוטנציאליים בגרעינים ומאמצי גיוס חברים מופנים למאגר זה.

רבים מן הרבנים המובילים של הציבור האמוני, הקשורים להתיישבות ביש"ע, מעודדים את תלמידיהם להצטרף לגרעינים התורניים. הרב אבינר, ראש ישיבת "עטרת ירושלים" בירושלים, רב ביישוב בית אל ומן האידאולוגים הבולטים של הציבור האמוני, קורא "לגור בתל אביב" ומדגיש כי "נכון שמצווה גדולה לגור ביש"ע כדי לאחוז בארצנו הקדושה", אך "לא פחות מזה מצווה גדולה לגור בתל אביב ושאר ערי ישראל כדי ליישב את השממה הרוחנית".³⁴ הרב אליקים לבנון, ממנהיגי הציבור הדתי ביש"ע, ראש ישיבת "ברכת יוסף" באלון מורה ורב היישוב, מעורב באופן ישיר בפעילות הגרעין התורני ברמלה, ומעודד את תלמידיו להתיישב שם. הוא בעצמו מגיע מדי שבוע למקום למתן שיעורים. למרות הדמיון באורחות החיים והשקפת העולם בין מתיישרי יש"ע וחברי הגרעינים קיים הבדל מהותי בין שני מפעלי התיישבות אלו. ההבדל הראשון הוא

<http://www.tapuz.co.il/forums2008/forumpage.aspx?forumid=737> 31

ל' גרוסמן, "יש"ע זה כאן", העיר תל אביב, 31.10.2008. 32

אוריית"א 50 (תשס"ט). 33

ש' אבינר, "לך לגור בתל-אביב", אוריית"א 36 (תשס"ו). 34

בתחום הגאוגרפי. הגרעינים מצויים, רובם ככולם, בתוך תחומי הקו הירוק.³⁵ מבחינה מסוימת ניתן לראות את המעבר מפעילות התיישבותית ביש"ע לפעילות בתוך הקו הירוק כשינוי טקטי בלבד בדרכי הפעולה של הציבור האמוני. על רקע האכזבות הפוליטיות והקריאה "להתנחל בלבבות ניתן לראות בגרעינים התורניים ניסיון להחדיר לחברה הישראלית בדלת החברתית את האידאולוגיה של הציבור האמוני, כולל זו של חשיבות ההיאחזות ביש"ע. לדעת חוקרים, כמו אסף שרעבי, מטרתם של הגרעינים התורניים היא "גם לזכות בדיכדודים פוליטיים".³⁶ ואכן, חלק מאנשי יש"ע הפועלים בתחום, כמו הרב מישאל כהן מחברון, ראש ישיבת "אורות אביב" בדרום תל אביב, מכריזים ישירות ש"אם רוצים להציל את ההתיישבות ביש"ע, חייבים להגיע לתל אביב".³⁷

אולם מעבר למטרות הטקטיות ניתן לראות כי מטרתם העמוקה של חברי הגרעינים היא השפעה ארוכת טווח על תרבותו של העם, ולא דווקא על תחומי התיישבותו הגאוגרפיים. אף שרוב חברי הגרעינים הם בעלי השקפה ימנית בנושאי חוץ וביטחון, תומכים במפלגות ימניות ומתנגדים להחזרת שטחים, אין מפעל הגרעינים מעורב בפועל במאבק על שלמות הארץ המאפיין את הפעילות של החוגים האמוניים. דוגמה סמלית למיעוט המעורבות של הגרעינים התורניים בנושא הטריטוריאלי היא הגרעין ברמת השרון. המשפחות הראשונות של הגרעין התיישבו בעיר בקיץ 2005, מועד ההתנתקות מגוש קטיף. בעוד שחבריהם מהחוגים האמוניים, בוגרי הישיבות הלאומיות, היו שקועים באותו הקיץ ראשם ורובם בהפגנות נגד ההתנתקות, היו חברי הגרעין טרודים בהקמת מיזם ההתיישבות שלהם ברמת השרון. אמנם בחודש ההתנתקות עצמו עברו ארבע ממשפחות הגרעין להתגורר בגוש קטיף כהזדהות עם משפחות המתיישבים, אך מעבר לזה לא התבלטה כל פעילות פוליטית שלהם. נתנאל, מנהל הגרעין, שהתעקש להקים את הגרעין דווקא בעיר חילונית במרכז הארץ, מתאר את השוני בין תפיסת עולמו הפוליטית לזו של חבריו לישיבה: "בישיבה שלי האווירה

35 גרעינים בודדים בלבד קיימים מעבר לקו הירוק וגם אלו נמצאים בתוך יישובים שאינם עונים על מאפייני ההתיישבות ה"אמונית" כמו שתוארו לעיל. בין גרעינים אלו: קצרין, אריאל וגבעת זאב.

36 א' שרעבי, 'עבודת הגבול' בתנועת התשובה בישראל, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תש"ע, עמ' 172.

37 נ' שרגאי, "על קו חברון תל-אביב", הארץ, 2.5.2006.

הייתה של עיסוק בארץ-ישראל. אני הייתי חריג. אני חשבתי שצריך לעסוק בעם ישראל".³⁸

יתרה מכך, במקרים רבים נראה כי נושא ארץ ישראל מוצג לצורך מס שפתיים בלבד. כך עולה ממאמרו של מור דהן, מנהל פעילות ארצי בארגון "מעייני הישועה", שנכתב לציון שנה לאירועי עמונה. דהן נשמע כחושש מפני האשמה על נטישת האידאולוגיה של ארץ ישראל, והוא חוזר ומדגיש: "לא, אין פה שום קריאה לנטוש את יהודה ושומרון. לא מפסיקים ליישב, לבנות ולנטוע, ונלחמים על כל סנטימטר מארץ חיינו". אך הדגשה זו היא רק מבוא להצגת עיקר דבריו שהם קריאה ליציאה ל"דרך חדשה", דרך של "זיכוי יהודים במצווה" ופעולה למען "חיבור רציני למורשת".⁴⁰ גם הרב שמעון אור, ראש הגרעין התורני בקרית יובל בירושלים, מדגיש כי "כמובן שאין כאן שום ניסיון לומר שהעבודה בהתנחלויות הייתה טעות ולבטח יש צורך להמשיך בה", אך יחד עם זאת טוען כי "עיבוי יישובים איננו התשובה" למשברים הפוליטיים, וכי העולם הערכי של ציבור הציוני אמוני "הפוך לגורם מכריע" רק אם יגלו מעורבות חברתית בחברה הישראלית הכללית.⁴¹ דברים דומים משמיע הרב דוד תורג'מן מהגרעין התורני בעכו, שחזר לעיר לאחר שהתגורר ביישוב כרמי צור שבהר חברון. למרות המעבר האישי שעשה מהתנחלות לגרעין תורני הוא מצהיר כי "אף אחד לא זנח חבלי ארץ חשובים לטובת עשייה אחרת", אך יחד עם זאת הוא מדבר על הצורך "להתנחל בלבבות" וליצור קשר ישיר ובלתי אמצעי "עם השכבות השונות של עם ישראל", במיוחד לאחר עקירת יישובי גוש קטיף.⁴²

גם אם במקרים מסוימים ניתן לראות במעבר לפעילות בתוך תחומי הקו הירוק מעבר טקטי בלבד שנועד לקידום רעיון שלמות הארץ, ההימצאות באזור גאוגרפי שונה והמפגש היום-יומי עם בעיותיה הקיומיות של אוכלוסייה שאין לה דבר עם רעיון ארץ ישראל השלמה מביא עמו בהכרח להסטת האידאליים מנושא

38 נ' סימנטוב, ריאיון, 20.5.2008.

39 ארגון "מעייני הישועה" עוסק בפעילות החזרה בתשובה בערים הגדולות.

40 מ' דהן, "דרך חדשה", מעייני הישועה רסא (תשס"ז).

41 ש' אור, שיחה בפתחת קורס יזמי קהילות, שעלי תורה בשיתוף מרכז קהילות שח"ף, תמוז תשס"ז,

http://www.kehilot.info/index.php?option=com_content&task=view&id=214&Itemid=496

42 י' אוריק, "מן ההר אל העם", שבת בשבתו 1252 (תשס"ט).

שלמות הארץ לנושא החברתי. הסטה זו מסמנת היפרדות מ"תרבות המובלעת" במונחיו של סיון.⁴³ תרבות המובלעת נוצרה בקרב היישובים בישראל בשל ההומוגניות של הקהילה וריחוקה הגאוגרפי מקהילות אחרות. כפי שמוכיחים הנתונים שמביא גרעון ארן, קיימת בקרב יישובי ישראל הומוגניות במרכיבים דמוגרפיים מרכזיים כמו גיל התושבים, ארץ לידתם, מוצאם העדתי והשכלתם. כך לדוגמה, 66% מתושבי יישובי ישראל הם בעלי השכלה על-תיכונית לעומת 13% מכלל היהודים בארץ, ו-82% מהם הם ממוצא אשכנזי לעומת 40% במוצא הכללי.⁴⁴ אף שהמבנה הדמוגרפי של הגרעינים התורניים גם הוא הומוגני ודומה במידה רבה לזה של היישובים בישראל (גיל וגודל משפחות הומוגני, רקע חינוכי ותורני הומוגני), מתאפיינים הגרעינים התורניים במגורים בתוך אוכלוסייה שונה מבחינה דתית ומבחינה סוציו-אקונומית. גם הגרעינים שבהם המעורבות החברתית עם הקהילה המקומית נמוכה לכאורה, חולקים שירותים יום-יומיים כמו חינוך ובריאות עם קהילה זו. ההבדל בין אוירת החממה של קהילות ישראל ובין זו של הגרעינים התורניים בולט במיוחד בתחום החינוך, שכן רוב הגרעינים מקפידים לשלוח את ילדיהם למוסדות החינוך הממלכתיים המקומיים תוך מעורבות מלאה עם האוכלוסייה המקומית, על אף הקשיים הנובעים מכך.

רוב הגרעינים, בהתאם למטרות המוצהרות, אינם מסתפקים במגורים בתוך אוכלוסייה שונה, אלא עוסקים גם באופן פעיל בפעילויות רווחה וחברה למען אותה אוכלוסייה. פעילויות רווחה וחסד אינן בולטות בקרב יישובי ישראל הן בגלל הריחוק הגאוגרפי של היישובים מאוכלוסייה נצרכת שהיא יעד הפעילות הן בגלל הפניית מרב המשאבים לתחום המאבק על שלמות הארץ. אלישיב רייכנר, חבר הגרעין התורני בירוחם, שגדל בגוש עציון, מעיד על עצמו שבשהותו בירוחם השתתף בפעם הראשונה בחייו בהפגנה שאינה קשורה לנושא ארץ ישראל, אלא עוסקת בנושא שמירת מטה לחמם של התושבים ומביעה הזדהות עם מפורטי מפעל פניציה במקום. רייכנר יוצא בחריפות נגד תפיסת הגרעינים כאמצעי לקידום "אינטרסים התיישבותיים". הוא סבור ש"יש אידיאל אדיר של שלמות

43 סיון, "תרבות המובלעת" (לעיל הערה 14).

44 Aran, G., Jewish Zionist Fundamentalism: The Bloc of the Faithful in Israel (Gush Emunim), in M. E. Marty and R. S. Appleby (eds.), *The Fundamentalism Project I: Fundamentalisms Observed*, Chicago 1991, p. 303.

הארץ, ובצדו חי ונושם אידיאל שלא נופל ממנו – לשמור על שלמות העם – והוא צריך לעמוד בפני עצמו ולא בתור אמצעי למאבק על שלמות הארץ".⁴⁵ תהליך דומה עבר גם י"ל, יליד יישוב בשומרון והיום חבר גרעין בעירת פיתוח, שאמר לי: "אני עדיין חושב שארץ ישראל היא נושא חשוב, אבל גם עם ישראל חשוב ופה בגרעין נחשפתי לעם ישראל שלא הכרתי".⁴⁶

תחושת ההחמצה שהתעוררה בציבור האמוני בעקבות האכזבות הפוליטיות, ושאהד מביטוייה הוא תלונתו של הרב יואל בן-נון על כך ש"לא הצלחנו להתנחל בלבבות", מתייחסת הן לכך שהציבור האמוני לא הצליח לגייס את החברה הישראלית להזדהות עם מפעל ההתיישבות שלו הן לכך שהזונוח העיסוק בדמותה התרבותית והרוחנית של המדינה.⁴⁷ יחד עם ההתייחסות לגרעינים כאמצעי להשפעה על העם בנושא ההתיישבות, הולכת וגוברת אפוא התפיסה כי יש לפעול בתוך החברה הישראלית בכיוון של חיזוק יהודי וערכי. בעקבות כך הולך ותופס השיח בנושא "קירוב לבבות" את מקומו של השיח בנושא ארץ ישראל. כמה מרבני יש"ע רואים בגרעינים התורניים שליחים של חברת המופת שלדעתם נבנתה מעבר לקו הירוק, ועכשיו הגיע זמנה להשפיע על כלל החברה הישראלית. הרב אליקים לבנון מתאר את תנועת ההתיישבות ביש"ע כ"תיבת נח":

כשהקב"ה רואה שהשחית כל בשר את דרכו על הארץ הוא מצמצם את העולם לפינה אחת, מרפא אותו ומוציא אותו לכל העולם מאוחר יותר. ביו"ש עברנו תהליך של תיבת נח, הסתגרות מכל העולם, אבל נבנתה חברה בריאה בארץ ישראל. עכשיו זה הזמן הנכון לצאת מן התיבה.⁴⁸ מן הדברים של הרב לבנון, אחד הרבנים המובילים ביש"ע, נשמעת אפוא הכרה בכך שמפעל ההתנחלויות, או במילים אחרות: נושא ארץ ישראל השלמה, איננו צריך לעמוד עוד במרכז סדר היום.

ניתן להסביר את מערכת היחסים החיובית בין מפעל ההתנחלויות למפעל הגרעינים גם בעובדה שמפעל הגרעינים משמש מקור לאתגר חדש לבני היישובים, לאחר שמבחינות רבות מוצה אתגר ההתנחלויות ביש"ע. רוב

45 א' רייכנר בריאיון לנ' שרגאי, "עוברים מהתנחלות בגבעות להתנחלות בלבבות", הארץ 2.12.2001. על ההזדהות שנוצרה לראשונה בין ציבור דתי-לאומי אידאולוגי ובין ציבור עובדים מקופח, ראו גם א' רייכנר, "רחוק מן העין", נקודה 327 (תש"ע), עמ' 18.

46 י"ל, ריאיון, 12.1.2009.

47 ראו בן-נון, "לא הצלחנו להתנחל בלבבות" (לעיל הערה 21).

48 מ' מאירדסוף, "חוצה את התעלה", מעייני הישועה תמב (תש"ע), עמ' 16-19.

היישובים ביהודה ושומרון הם יישובים ותיקים, בני שלושים שנה ומעלה, התושבים גרים בבתי קבע ומנהלים אורח חיים רגוע. בני הדור השני ביישובים אלו, שחונכו על אידאולוגיה של שליחות, מחפשים ערוץ ליישומה של האידאולוגיה. בשיחות עמי התבטאו רבים בדומה לח"ק, בן יישוב ביהודה: "חיפשנו שליחות אידאולוגית. בישוב שלנו כבר לא היה מה לחדש. רצינו להשפיע על עם ישראל".⁴⁹ חלקם מואסים באווירת החממה ובהומוגניות של היישובים: "במקום שכולם דומים, קל מאוד לעמוד במקום".⁵⁰ המעבר מהתנחלויות אל גרעינים תורניים מוגדר בשיח של הציבור האמוני כ"חלוציות" או כ"מסירות נפש": "חלוצי הציבור הזה יוצאים מהיישובים מלאי התורה אל השממה העירונית".⁵¹ הצורך ב"מסירות נפש" הוא עבור בני ההתנחלויות אבן יסוד בחינוך הדור הבא, כמו שאמר לי נ"ס, בן יישוב ותיק בשומרון: "איזה דגל יכול להרים היום תושב בית אל לבן שלו? יישוב הארץ? הרי על כל משפחה שעוזבת שלוש רוצות להיכנס. חסר אנשים שיגורו שם? איזו מסירות יש בזה?"⁵² מיצויו של אתגר ההתנחלות והצורך להתמודד עם אתגר חדש נובע גם מן המציאות הפוליטית שנוצרה, המקשה על בניית יישובים חדשים ביש"ע ומכבידה ביותר על המשך התפתחותו של מפעל ההתנחלויות.

גם גורמים חומריים פרקטיים מחזקים את מערכת היחסים בין ההתנחלויות ובין הגרעינים. המציאות הפוליטית לא רק שאינה מאפשרת להקים יישובים חדשים ביש"ע, אלא אף מערימה קשיים מרובים בבנייה ביישובים הקיימים. למעשה לא ניתן לדור הצעיר לבנות את ביתו בהתנחלויות.⁵³ הגרעינים התורניים נותנים לצעירים רבים מבני ההתנחלויות פתרונות דיור תוך שמירת סגנון חיים הדומה לזה שגדלו עליו, נגישות קלה יחסית למקורות תעסוקה יחד עם מענה לצורך לממש את אידאל ה"שליחות" שעליו חונכו.

49 ח"ק, 18.12.2007.

50 רוני ואפרת מהיישוב בית אל, מצוטטים ב"גרעינים ולא רק לשבת",

http://www.mnews.co.il/article_focus.asp?article_id=6009

51 "ידיד", "הצדעה לגרעין", הצופה, 13.4.2008. הרב יעקב ידיד הוא ראש ישיבת ההסדר

כרמי-אל וראש הגרעין התורני בכרמיאל.

52 נ"ס, ריאיון, 27.5.2009.

53 על קשיי הבנייה בהתנחלויות, ראו נ' שרגאי, "כשהכל אסור הכל מותר", הארץ,

17.11.2008.

סיכום

הגרעינים התורניים מציינים מגמה חדשה בציונות הדתית: פתיחות והתחברות לאוכלוסייה הכללית. אף שמגמה זו הייתה קיימת בציונות הדתית מראשיתה, היא נסוגה מפני הצורך להתרכז בעשייה חינוכית, תרבותית והתיישבותית בתוך המחנה. מגמת ההסתגרות הפכה למגמה המרכזית עם התפתחות החוגים האמוניים, על הקפדתם הדתית הגבוהה, בדלנותם התרבותית והתרכזותם בנושא שלמות הארץ. קרבתם של הגרעינים התורניים דווקא לחוגים אלו שהעצימו את מגמת ההסתגרות, מבליטה ביתר שאת את המהפך שחל בציונות הדתית לכיוון של מעורבות גוברת בחברה הישראלית.

היישובים ביש"ע, מחד גיסא, והגרעינים התורניים, מאידך גיסא, מייצגים את שתי המגמות הסותרות בציונות הדתית. למרות הפוטנציאל למתח שבין שני מפעלים אלו, הטמון לא רק במגמות הסותרות שהם מייצגים, אלא גם בחיכוכים אפשריים בהיותם פונים לאותו פלח אוכלוסייה, לא נצפה כל מתח גלוי בין תושבי יש"ע לחברי הגרעינים. אדרבה, נראה ששני המפעלים תומכים זה בזה ואף דומה שמפעל ההתנחלויות כמו מפנה את מקומו לאחיו הצעיר ממנו. לעתים אף נשמעת, כמו בדבריו של הרב לבנון, הכרה בכך שמפעל ההתנחלויות היה צורך זמני בלבד, כמו תיבת נח בשעתה. מערכת היחסים בין שני מפעלים אלה מדגימה יותר מכל את תהליך הסטת האידאלים בציונות הדתית מהתרכזות בנושא הטריטוריאלי להתרכזות בנושא החברתי.

הגרעינים מצטרפים למפעלים חברתיים-דתיים נוספים של הציונות הדתית ומחזקים את מגמת המעורבות החינוכית-חברתית של תנועה זו. בין מפעלים אלו ניתן למנות את השירות הלאומי הפועל במגוון תחומים חברתיים וחינוכיים ומשתף פעולה עם הגרעינים התורניים הן בעירות הפיתוח הן במרכזי הערים; "לאורו נלך" – ארגון התנדבות חברתי של תלמידי שמיניות הפועלים במוסדות חינוך, רווחה ובריאות בסמוך למקום מגוריהם⁵⁴; "מבראשית" – תנועה חינוכית המפעילה פרויקטים לילדים ולנוער מכל שדרות החברה היהודית-ישראלית ושמטרתה מוגדרת בצורה דומה לזו של הגרעינים: "לחשוף את המכנה המשותף של כל בני העם היהודי סביב ערכי מורשת המוסר והצדק היהודי"⁵⁵; פרויקט "רבני קהילות" מייסודו של ארגון "שעלי תורה", שמטרתו "לשלב רבנים נבחרים

54 ראו <http://www.amit.org.il/leoro>, תאריך גישה 16.6.2010.

55 ראו <http://www.mibereshit.org/bereshit.aspx?sec=636812>, תאריך גישה 16.6.2010.

בקהילות ובערים כדי להשפיע על אורח החיים ולשנותו במקום שאליו הם מגיעים". פרויקט זה הוקם כהמשך לגרעינים התורניים ומתוך תחושה ש"הגרעינים התורניים כבר לא מספיקים".⁵⁶ גם ישיבות ההסדר שקמו מלכתחילה כדי להכשיר אליטה רוחנית לציונות הדתית החלו לחזק את המגמה של תרומה לקהילה, בין על ידי מעורבות חברתית, כמו בירוחם, ובין על ידי מעורבות תרבותית, כדי לחזק את השפעת התורה במרכזים חילוניים, כמו ישיבת ההסדר במודיעין.⁵⁷

ראוי להדגיש כי הסטת האידאלים של הציונות הדתית אינה עומדת בסתירה לעמדות הימניות של נציגיה הפוליטיים של תנועה זו. ההגנה על האינטרסים של מאות אלפי מתיישבים בשטחי יהודה ושומרון איננה מצויה בתחום האידאלים של שיבה למחוזות אבות וייחוס משמעות רוחנית-אלוקית למחוזות אלו, אלא בתחום הפוליטי הפונקציונלי. השינוי בסולם האידאלים של הציונות הדתית אינו אמור להימדד על ידי פעולות פוליטיות, אלא על ידי פעולות מעשיות והכוונה חינוכית. קריאתם של הרבנים המובילים בציבור האמוני לנוער "לצאת מן תיבה" ולהתיישב בתל אביב או בעיירות פיתוח מחליפה את הקריאה של שנות השבעים לקיים את מצוות יישוב ארץ ישראל בנחלת אבות. קריאה זו, המלווה במפעלים חברתיים של הציונות הדתית, ממחישה את השינוי האידאולוגי שעובר על תנועה זו.

56 "גודלשטיין, "חומות של תקווה", הצופה, 31.12.2006. על הפרויקט, ראו גם באתר שעלי תורה:

http://www.shaaleitorah.org/index.php?option=com_content&view=catego
ry&layout=blog&id=47&Itemid=30.16.6.2010. תאריך גישה

57 רוב ישיבות ההסדר שקמו לאחרונה מגדירות את עצמן כ"ישיבות קהילתיות". מטרתיה המוצהרות של ישיבת ההסדר ה"קהילתית" בבית שאן מדגימות את המגמה למעורבות חברתית ותרבותית כאחד: "ישיבת הסדר קהילתית מבטאת את תפיסתנו השלמה ביחס לאחרייתנו כלפי חוסנה הפיזי והרוחני של מדינת ישראל, ואת מעורבותנו בחיזוקה החברתי והערכי". ראו: <http://www.hesder.org.il/index.php/betsean.html>

